

Het Arezzo van Piero della Francesca

Halfvergeten in Oost-Toscane ligt Arezzo, dat in zijn sluimerende bestaan nog bijna in de middeleeuwen lijkt te zweven. Die nostalgische mist wordt gekoesterd in de vermaarde Giostra del Saracino, een historisch Riddertoernooi. Arezzo's beroemdste zoon is Piero Della Francesca.

TEKST JUDITH VAN DE BERGH

Het accent dat Arezzo legt op de onlosmakelijke band met de in 1412 te Borgo San Sepolcro geboren schilder is opmerkelijk, want de streek kan zich beroemen op een aantal gelijkwaardige Godenzonen als Petrarca, Paolo Ucello, Luca Signorelli en bovenal de zoon van Lodovico Buonarroti Simoni, beter bekend onder zijn voor naam: Michaelangelo. Della Francesca's dominante positie lijkt vooral ingegeven door het feit dat hij zijn grote carrière in Florence en elders in Italië gedurende zijn hele leven combineerde met een liefde voor zijn geboortestreek, waar hij tal van belangrijke werken schreef. Met name zijn fresco's en triptieken zijn vermaard en deels bewaard gebleven.

REVOLUTIONAIR

Della Francesca's thema's zijn religieus of adellijk van signatuur, maar wat hem zo sterk van tijdgenoten onderscheidt is de manier waarop hij met die thema's omgaat. Ver van de gebaande paden te bewandelen zoekt hij de grens op van wat destijds betamelijk was, waarbij hij ter camouflage het keven van zijn tijd in al zijn stralende pracht als inspiratiebron gebruikte. Hij schil-

derde een wereld gevangen in het Arezzaanse *chiaroscuro*, het magische licht dat wars van tijd de Piazza San Francesco ook vandaag nog koestert. De stad gaapt als het middaguur slaat, om pas weer te ontwaken als het licht wat minder prangende schaduwen werpt en de omliggende stadjes en dorpen tussen Foiano della Chiana in het Zuiden, Cavriglia in het Westen, Stia in het Noorden en Sansepolcro in het Westen liggen er al net zo loom bij. In de winkels liggen verse producten van de streek uitgestald, in de barretjes helpt een verse espresso menig pas-sant door de dag, tot het moment daar is voor de sprankelend frisse, fruitige wijn van de streek. Maar het meest bijzondere is toch wel dat je her en der nog door Della Francesca's landschappen lijkt te wandelen. En dan is er de kleurenpracht, van de stenen van de kerken en kastelen van Valdarno, het baksteenrood van de renaissancepaleizen, het oker van Valdarno's rotsgroeven, de eindeloze variëteit aan groentinten in het woud van Valtiberna en het geel van de zonnebloemvelden te Valdichiana tot aan het blauw van de luchten – een blauw dat tegenwoordig met de term Della Francesca-blauw wordt aangeduid!

PIERO DELLA FRANCESCA

Voor een beroemde vroege Renaissancekunstenaar is er opmerkelijk weinig over Piero della Francesca bekend, behoudens dat wat Vasari medio 1550 in zijn beroemde geschrift over de kunstenaars van zijn tijd schrijft. Dit beroemde geschrift, dat met Karel van Manders *Schilderboek* uit 1604 de bijbel voor de laat middeleeuwse en vroege renaissancekunst vormt, schetst een beeld dat ondanks de nabijheid in tijd toch troebel is. Tussen pakweg 1412 en 1420 is alles mogelijk. Maar zijn vader was een looier en schoenmaker en zo kon het gebeuren dat Piero's eerste klusje bestond uit het beschilderen van de gestreepte standaarden van de processiekaarsen die bij festiviteiten werden gebruikt. Die processies waarbij de hele stad op zijn paasbest uitliep, maakten een enorme indruk op de jongeling, Ze beïnvloedden zijn kijk op de wereld zoals die uit zijn schilderijen naar voren komt. Het ritme van de ruisende rokken, van wervelende mantels, statige mijters en goudbrokaten linten bleek later een dankbaar handvat voor allerhande verrassende composities.

En daar komt voor het eerst die opmerkelijke kruisbestuiving tussen artistieke sensibilliteit en mathematische interesse naar voren, die de – mede uit Della Francesca ontsproten – renaissance zo tekent. Della Francesca zag hierin vooral een bont spel van verhoudingen en lijnen die hem dusdanig fascineerden, dat hij zich bijna verloor in de wetenschap die daar zijn centrale fo-

cus heeft: hij wijdde zich aan de studie van de wiskunde! Zijn begaafdheid was dusdanig, dat hij geldt als het belangrijkste bruggenhoofd in de verspreiding van de Euclidische wiskunde. Die begaafdheid, vastgelegd in een aantal gezaghebbende geschriften, omvatten onder andere een baanbrekend werk over de regels van het perspectief, *De Prospectiva Pingendi*. Gecombineerd met zijn gevoel voor kleur en zijn fijne handschrift leidde dat tot werken die behoren tot de opmerkelijkste van zijn tijd. Perspectief speelt hierin een fundamentele rol, maar het is paradoxaal genoeg juist zijn vermogen mensen van vlees en bloed te schilderen dat hem onderscheidt. Die combinatie van levende mensen in soms zeer grootschalige composities waarin weidse ruimten worden opgezet in gedurfd kleurvlakken maken zijn werken verwant dusdanig modern, dat je door de oog-haren kijkend soms opmerkelijk dicht bij een de film van Bertolucci uitkomt.

VALTIBERIA

Gaan we terug naar Della Francesca's geboorteplaats Sansepolcro, dan zien we even ten zuiden daarvan de Tiber onder het stadje doorsnijden, een natuurlijke barrière die het decor vormde van de befaamde veldslag tussen Constantijn en Maxentius, die is afgebeeld in de zogeheten Arezzaanse Fresco's. De Engelse schrijver G. M. Trevelyan schreef over het punt waar de rivier de stad bijna raakt: *"De kracht van deze rivier, precies op het punt waar ze uit haar bergwieg glijdt, prikkelt de fantasie.... De populieren die haar oevers met kalme schaduwen verstrooien... de heldere stroom van zilverig schitterend water."* Opmerkelijk genoeg schreef hij die woorden echter niet over de Tiber zelf, maar over de rivier zoals die door het genoemde fresco speelt! Het is een van de schilderijen te Arezzo die grote invloed op Della Francesca hebben gehad. De aanwezigheid van de Koningin van Sheba in de heuvels achter de rivier moet al evenzeer tot de verbeelding gesproken hebben in een tijd waarin televisie, foto's noch kranten bestonden. Dergelijke schilderijen tekenden de werkelijkheid, mythische figuren en religieus historische gebeurtenissen kwamen erin tot leven. Waar we vandaag een foto als bewijs aanvoeren, was het in die dagen heel gewoon om te wijzen op schilderijen als die van van Della Francesca zelf: ziedaar, het bewijs.

REBEL

Het revolutionaire karakter van Della Francesca's werk wordt wel eens verklaard door te stellen dat hij een van de eerste autodidacten ter wereld was, al moet hij bijna wel bij de Siense kunstenaars uit Sansepolcro in de leer zijn geweest. Rond 1439 werkte hij in ieder geval met Domenico Veneziano (die als zijn

belangrijkste leermeester wordt beschouwd) aan fresco's voor het ziekenhuis Santa Maria Nuova in Florence. Daar kwam hij natuurlijk in aanraking met de werken van Donatello, Brunelleschi, Masaccio en Fra Angelico, die allen hun sporen in zijn eigen stijl zouden nalaten. Desondanks schijnt hij al snel wars van conventies dwars door Italië heen zijn diensten te hebben aangeboden en met succes! Om aan te geven hoe de hazen in de kunst die dagen liepen, wijs ik graag even op een beroemd element van Rembrandts *Nachtwacht*, waar het accent niet op de schutters ligt, maar op het onbeduidende lieve meisje. Dat effect bedacht Della Francesca ongeveer 150 jaar eerder in *De Doop van Christus*, waar het accent niet op de gekruisigde Jezus ligt, maar op een onbeduidende figuur in de achtergrond die zijn hemd uittrekt hetgeen een merkwaardig plaatje oplevert – mogelijk het vroegst bekend – van een man die zomaar in zijn onderbroek staat! Het stukje stof zit strak om zijn billen en is van een soort hagelwit waarmee alleen een paar veren in de duif recht boven Christus zich kunnen meten. Vasari's boek bevat een uitgebreide iconografie van de kunst van zijn tijd, maar dit element is daar niet in ondervangen en fascineert sindsdien op dezelfde wijze als het genoemde meisje in *De Nachtwacht*, de glimlach van de *Mona Lisa* of het wat plattere, maar prangende slurfje van Michaelangelo's *David*. Iemand schreef eens over Della Francesca's meesterwerk van Christelijke snit eens dat het enige doel van Christus half ontklede staat hierin schuilt, dat het Della Francesca gelegenheid bood de engeltjes eens in angstige fascinatie naar een halfblote man te laten gluren (engel midden links). Toch keek die beschouwer niet goed, want de engel in kwestie staat ruim een meter achter Christus en haar blik lijkt eerder gericht op de man in zijn onderbroek! In *De Geboorte van Christus* is een soortgelijke tendens zichtbaar, omdat het kindeke Jezus, voorheen altijd groot en niet zelden met een gouden aureool afgebeeld, als een onbeduidende baby op de grond ligt, temidden van een tafereel waarin de luiten van het orkest met Maria wedijveren om de meest prominente plek in het schilderij. In *De Resurrectie* wedijvert een wereldvreemde, haast sonnambulistische Christus om de aandacht met een van de wachters die voor de sarcofaag in slaap zijn gevallen. Een pikant detail, want naar verluidt schilderde Della Francesca in deze wachter zijn eigen evenbeeld!

Zo mogelijk nog schrijnender is het contrast tussen Christus die ergens in de verte wordt vastgehouden tijdens zijn geseling in *De Flagellatie*, terwijl op de voorgrond drie welgestelde mannen met elkaar beraadslagen. Praten ze over het lot van Christus? Of hebben ze het over de laatste roddel uit de buurt dan wel de prijs van een fles wijn. Wat er in de tempel gebeurt, gaat ze duidelijk niet aan, maar ze staan daar prachtig, in een unieke

compositie, die zijn diepere grond vond in het plezier dat de schilder had in het bedenken van precies zulke composities, baanbrekend, onconventioneel, licht absurdistisch en een beetje shockerend – gaan we te ver als we hem zien als de Pasolini va zijn tijd?

VASARI

Nog even over Vasari: weinigen weten dat hij behoudens 's werelds eerste kunsthistoricus ook een befaamd schilder en architect was – en een zoon van Arezzo, waar hij in 1511 ter wereld kwam! Een hoogtepunt uit zijn oeuvre is het Uffizi paleis. De stad heeft hem geëerd met een Museum annex Vasarihuis in de Via XX Settembre 55, waar de kunstenaar in grootse stijl woonde. Maar het best bewaard zijn toch de sporen van zijn voorganger Della Francesca, van wie naast de elders genoemde werken nog de befaamde *Leggenda della Vera Croce* in de 15e eeuwse Basilica di San Francesco bewaard zijn gebleven. Deze fresco's zijn dermate beroemd, dat kunstminnenden uit alle landen van de wereld er al eeuwenlang

speciaal voor naar Arezzo reizen – een effect dat onder andere werd versterkt door de in 1989 geschoten Engelse miniserie *A Summer's Lease* waarin zijn werken een prominente rol spelen, net als de labyrinthachtige achterafstraatjes van Arezzo's historische stadskern zelf.

AREZZO!

Gelegen op een heuvel in het Oosten van Toscane was Arezzo in de oudheid een centrum van de Etruskische *Lucumones*, waarna zij een centrale positie in het vroege Romeinse rijk innam. Het belangrijkste overblijfsel uit deze tijd is het Amfitheater. De middeleeuwen zijn een turbulente periode die gekenmerkt worden door de eeuwendurende strijd tussen de Ghibelijnen die o.a. in Arezzo sterk vertegenwoordigd waren en de Welfen uit de regio rond Florence. Vanaf de laat veertiende eeuw kwam de stad onder invloed van de Florentijnse Medici. Vanaf dat moment laat de geschiedenis van de stad zich onverkort teruglezen in de architectuur en het stadsplan, dat is ontleend aan de kathedraal, het stadhuis en het kasteel van de Medici, dat op de top van Arezzo's heuvel is gebouwd. De kathedraal herbergt naast het beroemde fresco *De Heilige Maria* van de hand van Della Francesca ook de beroemde gebrandschilderde ramen van Guillaume de Marcellat. Vanuit dit drieliuk van kerk, politieke en militaire macht op de heuveltop, slingeren de belangrijkste straten in een bonte waaier neerwaarts, uitmondend in de oude stadspoorten. In dat deel van de stad vinden we het Arezzo van Piero della Francesca onaangetast terug. Het meest opvallend is natuurlijk de Santa Maria della Pieve, waarvan de "toren met honderd gaten" het symbool van de stad zelf werd.